

УДК 371.017.4 (09)

Н.М. Радько
Сумський державний
педагогічний університет

ПРОТИРІЧЧЯ УСВІДОМЛЕННЯ ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКОЛИ

У статті поданий короткий ретроспективний погляд на ідею виховання громадянськості в радянський період вітчизняної школи (у тому числі й ідеї А. Макаренка), розкриваються протиріччя цього процесу, обґрунтовується можливість використання позитивного досвіду.

In the article a short retrospective view on the idea of citizenship rearing at school of our country during the Soviet period is presented (including Makarenko's view), the contradictions of this process are revealed, the possibility of positive experience usage is determined.

Постановка проблеми. Сучасна теорія і практика виховання характеризується суперечностями, які багато в чому викликані, з одного боку, полярним ставленням учених і практиків до досвіду виховання в радянській школі, а з другого – визнанням того факту, що переосмислення моральних ідеалів неможливе без збереження прогресивного досвіду радянського періоду вітчизняної школи, у тому числі й досвіду А. Макаренка, який є настільки значним, що кожне з колишніх та нинішніх поколінь знову звертається до його вивчення і застосування.

Вивчення багатьох науково-педагогічних досліджень свідчить, що формування громадянських якостей у педагогічній системі А. Макаренка є предметом наукового пошуку багатьох дослідників. Так, певні аспекти нової виховної парадигми в контексті творчості А. Макаренка розглядаються у працях І. Беха, О. Вознюк, М. Левківського, Л. Гриценко. Ідеї визначного педагога про виховання громадянських якостей особистості досліджують Л. Вінчук (висока свідомість, дисциплінованість), О. Шпак (почуття господаря своєї країни), В. Морозов (поєднання колективного та індивідуального), Л. Кузнєцова, З. Шиліна (формування громадянської позиції особистості). Значення новаторської педагогіки А. Макаренка в сучасній педагогіці висвітлюється у працях І. Глікмана, З. Борисової, С. Пістроги, С. Савченко, В. Слободчикова, М. Ярмаченка, Л. Руденко. Гуманістична сутність майстерності великого педагога радянського періоду розглядається у працях І. Зязюна, І. Кривоноса, Н. Тарасевича.

Поряд з цим постають питання щодо протиставлення стилів старої й сучасної школи (Г. Козлова), постаті А. Макаренка і сталінізму (В. Калінін), несправедливої критики педагогічної системи А. Макаренка (Ю. Азаров). Це обумовило (**мета статті**) здійснення аналізу громадянського виховання в радянському періоді як у певному соціокультурному просторі.

Виклад основного матеріалу. Погляди А. Макаренка на проблему виховання громадянина формувались під впливом ідей громадських діячів і педагогів того часу, спирались на положення перших документів радянської влади про народну освіту, які декларували ідеї виховання громадянськості, закликали готувати дітей до життя в умовах народовладдя, до реалізації прав і обов'язків повноправного хазяїна країни, який відповідає за долю її політичного ладу, її майбутнє. В „Основних принципах єдиної трудової школи” відзначався обов'язок дітей брати участь у всьому шкільному житті [3]. Для цього вони повинні користуватись правом самоуправління і проявляти постійну активну взаємодопомогу. Готуючись стати громадянами держави, учні мають відчувати себе громадянами своєї школи. Саме для цього рекомендувалося впровадження ідеї самоуправління „всією масою” учнів.

Перші публікації радянських педагогів спрямовували на формування людини соціально активної, творчої, енергійної, яка вміє трудитись, має почуття відповідальності як за свою частину роботи, так і за справи колективу і суспільства в цілому. Слід відзначити, що в перших документах Радянської влади про народну освіту своєрідність, самобутність розвитку особистості пропонувалося розглядати як одне з першочергових і непорушних прав, необхідність і можливість реалізації якого забезпечується новим характером соціальних відносин. Визнавалася можливість індивідуалізації навчання, яка сприймалась як засіб аналізу викладачами нахилів та особливостей кожного учня і по змозі більш повного пристосування до його особистісних потреб.

У перше десятиліття після Жовтневої революції в радянській країні широко видавалися праці західних учених, у тому числі основоположника громадянського виховання Г. Кершенштейнера. У гострій дискусії з виховання брали участь не тільки професійні педагоги П. Блонський, К. Вентцель, І. Йорданський, П. Каптерев та багато інших, але і професійні революціонери Н. Крупська, А. Луначарський, М. Покровський.

Радянська школа цього періоду повинна була виховувати дітей – громадських діячів, які не відокремлюють особисті інтереси від інтересів суспільства.

Прибічником цієї концепції був А. Луначарський, який уважав, що „...потрібно із кожного громадянина зробити людину політично свідому” [4, 231]. У працях А. Луначарського містяться твердження про те, що свідомий громадянин – це людина, носій загальноосвітніх і спеціальних знань, яка є компетентною у питаннях зовнішньої й внутрішньої політики, в економічних і культурних проблемах, яка переймається інтересами своєї Вітчизни, уміє їх переконливо відстоювати [4]. Відзначимо, що першому наркомові освіти молодій державі були притаманні ідеї виховання гуманного ставлення до людей на основі загальнолюдських цінностей, які, однак, були завжди пропущені через ідеї ненависті до ворогів і боротьби за звільнення і щастя трудящих, за комунізм.

Н. Крупська зауважувала, що громадянське виховання, яке ґрунтується на вихованні почуття класової солідарності в робітничій молоді, виходить далеко за межі розуміння громадянськості як вузьконаціонального явища. Визнаючи за мету виховання формування активного будівника соціалізму, Н. Крупська приділяла значну увагу ролі дитячого колективу у вихованні свідомої дисципліни, яка є однією з основ усієї системи морального виховання, водночас наголошуючи, що виховати свідомих громадян неможливо, якщо при цьому не вироблене вміння підкорювати свою волю волі колективу, володіння собою [2, 90]. Кожний майбутній громадянин повинен бути стійким борцем за справу трудящих. Н. Крупська звертала особливу увагу на те, що суспільне виховання складається із виховання: 1) суспільних інстинктів; 2) суспільної свідомості; 3) суспільних навичок, але при цьому радила педагогам виявляти індивідуальність кожного учня [2, 133].

На особливу увагу педагогів-марксистів заслуговувала проблема співвідношення шкільного життя дитини і впливу на неї соціального середовища. І Н. Крупська, і А. Луначарський, відводячи школі вирішальну роль у вихованні підростаючого покоління, указували, однак, що недооцінка навколишнього середовища звужує, обмежує виховні можливості школи. В умовах соціалістичних суспільних відносин „саме життя і весь суспільний лад виховують нове покоління” [4, 189].

У той же час ідеологічному впливу у вихованні громадян була протиставлена ідея „вільного виховання” (П. Блонський, К. Вентцель,

С. Шацький та ін.), яка була надзвичайно актуальною у зв'язку з тим, що значна кількість педагогів не могла погодитись із партійно-державним вихованням, виступала проти втягування дітей у політику, проти заміни моральності політикою. Вони обґрунтовували необхідність виховання моральних ідеалів, почуття гідності людської особистості. Зокрема П. Блонський у статті „Громадянське чи людське виховання” виступив з різкою критикою проти більшовицького виховання, яке він назвав вихованням „замість людини партійного людського м'яса” [1]. Відзначимо, що автори не були противниками громадянського виховання. Вони виступали проти розуміння образу громадянина сучасної для них держави як опоненти ідеології більшовизму, вважаючи, що поняття „громадянське виховання” не просто нерозривно пов'язане з „моральним вихованням”, але є рівнозначним для нього поняттям. Педагоги були впевнені, що в новій і справедливій державі „істинним” громадянином має бути високоморальна людина, яка служить ідеям добра і справедливості, чесно виконує свій обов'язок стосовно суспільства та особистості.

У роки ейфорії класової боротьби, за поступового відходу від демократичних принципів життя, ідеї педагогів-новаторів були приречені. У середині двадцятих років опір опонентів тоталітарної концепції громадянського виховання був зломлений, і в країні ствердилось безальтернативне ставлення до громадянина як до людини, яка дає користь своєму класу, служить партії та її вождям. Відзначимо, що в радянському суспільстві поняття „радянська держава” і „партія” розрізнялись несуттєво і фактично розумілися як одне ціле.

На кінець тридцятих років склалась система принципів комуністичного виховання: цілеспрямованість, зв'язок із життям, з практикою соціалістичного будівництва, виховання у колективі, активність і самодіяльність дітей, соціалістичний гуманізм та оптимізм, урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, єдність виховання і навчання, єдність виховних впливів. У ці роки в педагогічні науці розроблялися проблеми формування моральної свідомості, моральних почуттів, вироблення навичок і звичок поведінки; питання змісту морального становлення особистості (виховання патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, комуністичного ставлення до праці і суспільної власності, колективізму); проблеми виховання дисципліни як найважливішої моральної якості нової людини. А. Макаренко вважав, що в умовах радянського ладу „недисциплінована людина – це людина, яка

виступає проти суспільства”, і її слід розглядати „і з точки зору політичної, і моральної” [5, 36].

Ідея виховання громадянина є провідною в багатьох працях А. Макаренка. Ураховуючи, що виховання людини завжди відповідає „замовленню суспільства”, він писав: „Ми повинні виховувати громадянина Радянського Союзу. В нашу велику епоху ми повинні виховувати найбільш повноцінного громадянина, гідного цієї епохи” [5, 120]. Отже, вважаючи виховання громадянина основою для виховання цілісної особистості майбутньої людини соціалістичного типу, А. Макаренко відзначав такі його основні аспекти. Перш за все це повинен бути кваліфікований робітник, політично грамотний, з високою культурою, освічений, який уміє працювати в колективі, дисциплінований, який вірить своєму уряду і з оптимізмом дивиться в майбутнє.

Однією з найважливіших громадянських якостей А. Макаренко визначав відповідальність. Він уважав, що громадянин у першу чергу, є членом свого колективу. Виховати громадянина, на його думку, можна через політичну освіту, яка формує науковий світогляд, за умови знання законів і перспектив розвитку суспільства.

Педагог звертав увагу на те, яким чином на практиці повинно бути реалізоване завдання виховання громадянина. Перш за все він визначав виховання громадянина як політичну мету, яка постає не лише перед державою, але й перед кожним освітнім закладом, кожним педагогом.

А. Макаренко закликав розглядати людину не як ізольованого індивіда, а як члена суспільства, в якого необхідно розвивати всі індивідуальні здібності. При цьому він указував, що особистість формується у процесі постійної адаптації до конкретних соціально-економічних і суспільно-політичних відносин. Відповідність світогляду, правосвідомості і поведінки людини відносинам, які існують у суспільстві, його моральним і правовим нормам, створює необхідну внутрішню стійкість, міцний фундамент для нормального існування громадянина і розвитку його духовної сфери.

У 50-х – на поч.60-х рр. ХХ ст. система цінностей, яка прийшла від попередніх поколінь, була відсічена політизацією, що зводилась до виховання, формування людини як такої. Останнє ж розумілось буквально, як відповідність заданій формі, визначеному набору якостей і рис, що фігурували в підручниках з педагогіки і яким повинен був відповідати школяр. У педагогічному словнику того часу громадянське виховання

розглядалося вже як „реакційний напрямок у буржуазній педагогіці епохи імперіалізму, який має на меті виховання, підготовку покоління молодих робітників – покірливих слуг капіталу” [6, 281].

Уважається помилковим закреслювати все, що було зроблене радянською школою і педагогічною наукою, зосереджувати увагу переважно на негативних явищах у молодіжному середовищі, відносячи їх до всього юного покоління. Радянська школа, навіть у роки, пов’язані з кризовими явищами в житті суспільства, в цілому успішно здійснювала важливий напрямок виховної роботи – моральне, патріотичне виховання особистості.

В аспекті проблеми громадянського виховання слід відзначити плідну спробу узагальнення теоретичного і практичного досвіду виховання громадянина радянського суспільства 60 – 70 рр. ХХ ст. В. Сухомлинського, який розглядав громадянськість у нерозривному зв’язку з гуманізмом. Педагог розвинув ідею А. Макаренка про колектив як першу школу громадянськості, в якому формуються риси громадянина: сприйняття обов’язків; виховується відповідальність за власну працю, поведінку, за добробут людей, з якими особистість вступає в непрості взаємовідносини. На думку В. Сухомлинського, громадянськість включає в себе: 1) сприйняття індивідуумом своєї приналежності до колективу і суспільства; 2) потребу особистості діяти відповідно до етичних норм суспільства; 3) потребу у самовираженні через суспільно значущі якості особистості; 4) потребу бути всюди і в усьому людиною і громадянином. У книзі „Народження громадянина” педагог розкриває весь процес формування моральних якостей особистості, висвітлює педагогічні етапи виховання громадянина – від ознайомлення з елементарними нормами моралі до прояву моральних почуттів, далі – через формування моральних звичок до моральних вчинків, а від них – і до моральних переконань. В. Сухомлинський відзначав, що в кінцевому підсумку основні духовні потреби реалізуються у творчій праці [7].

60-ті роки ХХ ст. характеризуються інтенсивними дослідженнями різних аспектів виховання громадянськості, однією з головних якостей якого є соціалістична дисципліна, яка покликана контролювати поведінково-особистісну діяльність людини. Особлива роль у процесі виховання в юних громадян дисципліни, відповідальності, переконливості тощо відігравали піонерська і комсомольська організації як вишкіл майбутніх комуністів. Часто поняття „комуністична спрямованість” і

„громадянська спрямованість” розглядаються і вживаються як рівнозначні, що свідчить про активні спроби звести ідейно-політичне виховання до громадянського. Особливо ця тенденція посилилась на початку 70-х років ХХ ст., коли ідея виховання громадянськості почала формуватися з позицій комплексного підходу, який передбачав такий рівень розвитку особистості, на якому комуністичні ідеї мали відобразитися у всіх мотиваційних і поведінкових діях людини, її дальніх перспективах.

Протягом 70-80-х рр. ХХ ст. педагоги все активніше зауважували на тому, що „громадянськість” – досить важлива мета виховання радянської людини. Але необхідно відзначити, що тривалий час під впливом тоталітарної державності у шкільній практиці утвердилось правило: щоб учень виріс громадянином, необхідно ставити до нього громадські вимоги, і чим більше їх буде, тим краще.

У період „перебудови” проблема формування громадянськості розглядається через виховання окремих якостей (правових, моральних), які у сукупності становлять громадянськість особистості. Відповідно досліджуються і певні напрямки у вихованні: патріотичне, моральне, правове, сімейне та ін. На жаль, лише в окремих випадках звертається увага на формування громадянськості як інтегративної якості особистості, що включає відповідні якості в їх сукупності.

Висновки. Таким чином, у радянській педагогіці накопичений значний досвід виховання громадянина, теоретичне обґрунтування якого здійснено з позицій класового підходу до морального виховання. У 80-х роках ХХ ст. у вітчизняній педагогіці переважала позиція, згідно з якою громадянин – це особистість, основною характеристикою якою є морально-політичні якості, що проявляються в суспільно-політичній, трудовій активності, боротьбі за соціалістичні ідеали й радянський спосіб життя. Іншими словами, виховання громадянськості мало яскраво виражену ідеологічну спрямованість. Остання обумовила на кінець 80-х років ХХ ст. розрив між соціально-педагогічними виховними цілями і реальними процесами, що об’єктивно впливали на формування особистісно значущих виховних ідеалів і часто не збігалися з проголошеними школою.

Подоланню такого розриву міг сприяти розвиток ідей громадянського виховання, сформульованих у радянській педагогіці, які пов’язані з розкриттям сутності гармонії: особистісного і суспільного; патріотизму, гуманізму і демократизму; школи і середовища.

Освітньо-виховні реалії сьогодення вимагають глибшого історичного аналізу вітчизняної спадщини для розв'язання актуальних виховних проблем сучасності, а педагогіка А. Макаренка дає імпульси для розв'язання багатьох відповідних завдань нового часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блонский П.П. Трудовая школа. Избр. пед. и психолог. сочинения: В 2 т. / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Педагогика, 1979. – Т.1.
2. Крупская Н.К. Педагогические сочинения: В 10 т. – М., 1957 – 1963. – Т. 2.
3. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – М., 1971. – Т. 37.
4. Луначарский А.В. О воспитании и образовании / Под ред. А.М. Арсеньева и др. – М.: Педагогика, 1976.
5. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8 т. – М., 1985. – Т. 5.
6. Педагогический словарь: В 2-х т. – М., 1960. – Т. 1.
7. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина. – М.: Молодая гвардия, 1971.

УДК 378.147:317.134

Л.В. Товчигречка

*Сумський державний
педагогічний університет*

РОЛЬ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються провідні гуманістичні засади особистісно орієнтованого навчання та здійснено спробу проаналізувати його роль у формуванні навичок професійної діяльності майбутніх учителів.

Leading humanistic principles of the learner-centered studies are examined in the article. An attempt to analyse the role of the learner-centered approach in forming skills of professional activity of prospective teachers is carried out.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашої держави особливої актуальності набуває проблема створення умов для формування особистості, яка має високий рівень самосвідомості, творчої активності, керується у своїй діяльності та поведінці гуманістичними цінностями [6, 2].

Тому сьогодні педагогічною наукою ведеться пошук нових гуманістичних моделей організації навчання, здатних утвердити якісно нові взаємини між суб'єктами навчання, які забезпечать інтенсивне оволодіння комплексом знань, умінь і навичок, а також гармонійний розвиток творчої особистості студента.

Незважаючи на значну теоретичну і практичну розробку проблеми гуманізації навчання у вищій школі, роль особистісно орієнтованого